

УДК: 394.944 (391+392) (477:438) “XX ст.”

Олександр ВАСЯНОВИЧ

ПОЛЬСЬКІ ВПЛИВИ НА ТРАДИЦІЙНО-ПОБУТОВУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНСЬКОЇ ДРІБНОЇ ШЛЯХТИ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Українська шляхта як особлива соціальна група мала окремі елементи традиційно-побутової культури, притаманні саме їй. Дрібна шляхта, яку прийнято називати ходачковою, сірячковою, малоземельною, дрібнопомісною, околичною, чиншовою, загородовою, засцянквою тощо, мала певні культурні особливості, які вирізняли її в окремий соціальний прошарок. Вона розселялася на просторах України цілими селами, територію поширення яких ще треба дослідити. Відомі їхні гнізда на Поділлі, т. зв. барську шляхту описав М. Грушевський¹. Яскравим прикладом еволюції околичної може бути шляхта Українського Полісся – це понад 30 сіл, розташованих навколо старовинного Коростенського городища. Усі дипломи на шляхетство вони отримали від литовських князів ще до Люблінської унії – в XIV, XV, XVI ст.² На західноукраїнських землях також існували окремі шляхетські села, зокрема на Самбірщині та Гуцульщині³. У деяких із них шляхта була вже в XIV ст.⁴. Жителі шляхетських сіл через краще економічне й соціально-політичне становище мали можливість збагатити свій побут певними особливими рисами, які їх відрізняли від звичайних селян.

Тривалий час вивчення української шляхти перебувало серед табуйованих тем. Лише з проголошенням незалежності в Україні з'явилася когорта істориків (Н. Яковенко, Н. Старченко, Ю. Зазуляк, А. Блануца, Є. Чернецький та ін.), які переконливо заповнили цю прогалину своїми дослідженнями⁵. Дещо пізніше до

¹ *Грушевський М.* Барська околична шляхта до кінця XVIII ст. / М. Грушевський // *Зібрання творів*: у 50 т. – Львів, 2002. – Т. 5. – С. 325.

² *Теодорович Н.* Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Н. Теодорович. – Почаев, 1888. – С. 303.

³ *Гошко Ю.* Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. / Ю. Гошко – Львів, 1999. – С. 24.

⁴ *Горинь Г.* Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті роки XX ст.) / Г. Горинь. – Київ, 1993. – С. 32.

⁵ *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – 2-ге вид., перекл. і випр. – Київ, 2008. – 472 с.; *Старченко Н.* Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI–XVII століття) / Н. Старченко. – Київ, 2014. – 510 с.; *Зазуляк Ю.* Нотатки на маргінесі сучасних російських досліджень з історії Галичини XIV–XVI століть (Дещо про грамоти князя Лева, перемиську шляхту та її генеалогію) / Ю. Зазуляк // *Український гуманітарний*

цієї тематики звернулися й етнологи, хоча початки вивчення культури та побуту української шляхти можна віднести до другої половини XIX – початку XX ст.⁶. Нині низка дослідників започаткували спеціальне етнографічне вивчення української шляхти та її нащадків переважно в модерні часи. Зокрема івано-франківська дослідниця Л. Сливка звертає увагу на походження, етнокультурну своєрідність й етносоціальну ідентифікацію галицької дрібної шляхти⁷. Група київських етнологів, зокрема Л. Пономар, І. Несен, О. Васянович, М. Бех, переважно вивчає околичну шляхту Північної Житомирщини, звертаючи увагу на особливості матеріальної та духовної культури цієї соціальної верстви населення⁸. На роль і місце української

огляд. – Київ, 2004. – Вип. 10. – С. 15–24; *Його ж.* Rebaptizatio ruthenorum: подвійні імена та конфесійно-культурна ідентичність шляхти руського походження в Галичині XV ст. / Ю. Зазуляк // *Ruthenica*. – Київ, 2007. – Т. 6. – С. 275–298; *Його ж.* Погрози та вияви емоцій у шляхетських конфліктах у Руському воєводстві XV ст. / Ю. Зазуляк // *Соціум. Альманах соціальної історії*. – Київ, 2008. – Вип. 8. – С. 239–254; *Блануца А.* Соціально-становища зумовленість шляхетських наїздів на Волині у другій половині XVI ст. А. Блануца // *Український історичний журнал*. – 2003. – № 4. – С. 103–111; *Його ж.* “Княжата головні” та «княжата-повітники» на Волині в XVI – першій половині XVII століття / А. Блануца // *Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. – Київ, 2006. – Вип. 6. – С. 227–238; *Ворончук І.* Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники / І. Ворончук. – Київ, 2012. – 716 с.; *Чернецький Є.* Правобережна шляхта за російського панування (кінець XVIII – початок XX ст.). Джерела, структура стану, роди / Є. Чернецький. – Біла Церква, 2007. – 176 с.

⁶ *Головацький Я.* О костюмах или народном убранстве Русинів или Русских в Галичине и Северовосточной Венгрии / Я. Головацький. – Санкт-Петербург, 1868. – 67 с.; *Черв'як К.* Шляхта околиць на Коростенщині / К. Черв'як. – Коростень, 1928. – 20 с.; *Франко І.* Знадоба до вивчення мови і етнографії українського народу. Дещо про шляхту ходячку // *Франко І. Зібрання творів: у 50 т.* – Київ, 1980. – Т. 26. – С. 180–186.

⁷ *Сливка Л.* Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 pp.) / Л. Сливка. – Івано-Франківськ, 2009. – 220 с.

⁸ *Пономар Л.* Ще недавно на землі деревлян / Л. Пономар // *Українська культура*. – 2002. – № 3. – С. 28–29; *Несен І.* Околична шляхта Центрального Полісся: особливості весільного ритуалу / І. Несен // *Народна творчість та етнографія*. – 2004. – № 6. – С. 91–97; *Її ж.* Поховальні та поминальні обряди в середовищі “околичної” шляхти Північно-Східної Житомирщини (кінець XIX – початок XX століття) / І. Несен // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. – 2009. – Вип. 44. – С. 241–264; *Васянович О.* Деякі особливості обрядової та святкової їжі околичної шляхти Коростенщини / О. Васянович // *Волинь-Житомирщина*. – 2007. – № 16. – С. 112–122; *Його ж.* Традиційне житло української дрібної шляхти у другій половині XIX – першій половині XX ст. / О. Васянович // *Берегиня*. – 2008. – № 3. – С. 13–20; *Його ж.* Традиційно-побутова культура галицької дрібної шляхти XIX – початку XX ст. (у творчості Андрія Чайковського) / О. Васянович // *Народна творчість та етнографія*. – 2008. – № 5. – С. 99–105; *Його ж.* Знакові функції килимів околичної шляхти Житомирщини / О. Васянович // *Народна творчість та етнографія*. – 2011. – № 6. – С. 53–57; *Его же.* Проявление зажиточности украинской мелкой шляхты во второй половине XIX – первой половине XX в. / А. Васянович // *Богатство и престиж в традиционной культуре: Материалы XIII Санкт-Петербургских этнографических чтений*. – Санкт-Петербург, 2014. – С. 75–78; *Бех М.* Історичний розвиток “околичної” шляхти села

шляхти в житті суспільства періоду Середньовіччя та раннього модерного часу звертає увагу в публікаціях В. Балушок⁹.

Польські історики, досліджуючи побут та культуру дрібної шляхти, наголошують на її польському походженні. Проте ми думаємо, що вона в побуті використовувала лише окремі елементи польської культури, вважаючи її дещо вищою від української, справді панської. Загалом у побуті і заняттях ця шляхта мало чим відрізнялася від навколишнього селянства, а деякі польські елементи давали їй можливість не розчинитися в загальній масі українського населення. То ж мета статті – простежити, як на побут української дрібнопомісної шляхти позначилися польські впливи, які досить часто перегукуються з міськими, загалом прогресивнішими, ніж традиційні селянські.

Часто історики підходили до означеної проблематики тенденційно. Так, В. Антонович зазначав, що “околичные шляхтичи были, подобно всем русским дворянским родам – православные”. Особливо ревно дотримувалися вони своєї віри в часи, коли церковна унія почала поглинати інші православні роди, тобто з першої половини XVII ст.¹⁰ Вважаємо, що надруковані у багатотомному збірнику документи могли бути підібрані з певними упередженнями, адже в XIX ст. царський уряд взяв курс на утвердження на Правобережжі основних принципів Російської імперії (православ'я, самодержавства та народності) і згадки про уніатство дрібних шляхтичів були небажаними, хоча й траплялися в деяких документах.

Польські ж учені відстоювали протилежний погляд. В. Пульнарівич вважав, що ходачкову шляхту греко-католицького віросповідання, що розмовляє руською (українською) мовою, водночас прихильну до польських традицій і має шляхетське походження, не можна відносити до українців¹¹. К. Шлусарек зазначав, що дрібна шляхта Галичини піддавалася “русинізації”, чи українізації, в середовищі українського селянства¹². Проте в Речі Посполитій, а пізніше в Австро-Угорщині й Другій Речіпосполитій значно престижніше було розмовляти польською та сповідувати католицизм, як і в Російській імперії – бути православним та розмовляти російською мовою.

Бехи Коростенського району Житомирської області: формування соціально-культурних особливостей (XV – поч. XX ст.) / М. Бех // Переяславський літопис. – 2014. – Вип. 5. – С. 9–16; *Його ж.* Вплив міської культури на зміни у побуті населення села Бехи Коростенського району Житомирської області (XX – початок XXI ст.) // Матеріали до української етнології. – Київ, 2011. – Вип. 10(13). – С. 154–158.

⁹ Балушок В. “Непомічена” соціальна верства (доля української шляхти після Хмельниччини в працях сучасних дослідників) / В. Балушок // Український гуманітарний огляд. – Київ, 2006. – Вип. 12. – С. 180–189; *Його ж.* Українська шляхта між польським та українським етносами / В. Балушок // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 6. – С. 11–25.

¹⁰ Антонович В. Содержание актов об околичной шляхте / В. Антонович // Архив Юго-Западной России. – Киев, 1867. – Ч. 4. – Т. 1. – С. 22.

¹¹ Pulnarowicz W. Uźródło Sanu, Stryja i Dniestru (Historja powiatu turczańskiego) / W. Pulnarowicz. – Turka, 1929. – S. 133.

¹² Ślusarek K. Szlachta zagrodowa w Galicji 1772–1939. Stan i przeobrażenia warstwy pod zaborem austriackim i w okresie niepodległości / K. Ślusarek // Galicja i jej dziedzictwo. – Rzeszów, 1936. – Т. 2: Społeczeństwo i gospodarka. – S. 118.

Тривалий бездержавний статус українців, певне колоніальне становище призвели до того, що вони починали пристосовуватися до способу життя панівної нації, певною мірою метрополії. Беручи до уваги консервативність українського суспільства, коли люди роками, десятиліттями, а подекуди і століттями не виїздили за межі населеного пункту, то в них формувалися усталені норми поведінки, звичаєвість, матеріальна та духовна культура. Шляхтичі, на відміну від селян, завжди були доволі мобільними. Вони брали участь у військових походах, відвідували шляхетські з'їзди, ознайомлювалися з іншим способом життя, поповнювали свою культуру, побут міськими й іноетнічними елементами. Особливо ця тенденція посилювалася в період індустріалізації (кінець XIX – початок XX ст.), коли промислові товари, зокрема сільськогосподарські машини, тканини тощо, почали прибувати до сіл. І тому шляхта, яка вважалася значно вищою верствою українського суспільства, починає активно залучати все нове до свого побуту. В усі часи сільські жителі сприймали міський спосіб життя, міську моду, міську культуру прогресивнішими, дещо цивілізованішими. Усвідомлене чи підсвідоме прагнення дрібних шляхтичів вести притаманний аристократії спосіб життя через недостатні матеріальні статки призводило до певної кітчевості, що сприймалося досить іронічно як селянами, так і міщанами.

Шляхтичі всіляко намагалися наголосити на своєму особливому походженні в побуті, часто використовуючи нові матеріали та форми, запозичені в місті. Це найперше виявилось в житлобудуванні, вбранні, харчуванні.

Серед житла шляхти переважали три- та чотирикамерні хати зі сіннями та коморою, проте траплялися і багатокамерні, утворені поділом житлової кімнати на дві частини. Так, у с. Ходаки Коростенського р-ну на Житомирщині в 1920-х роках К. Черв'як виділив притаманний для шляхти *круглий домок* – це чотирикамерна хата, яка у плані нагадує квадрат, вздовж і впоперек розбитий стінами на два вузькі (сіни, комора) та ширші (хата, покої) приміщення¹³. Хату ще складнішої конструкції зі с. Корчин Сколівського р-ну на Львівщині описав С. Сородник: “Просторі сіни переділювали дім на дві половини, а в кожній з них знаходилася одна кімната з *ванькирем* (кухнею). По лівій стороні дому жила рідня і челядь (слуги), а кімната по правій стороні сіний була призначена для гостей. Правий *ванькир* використовувався як комора. В мешкальній кімнаті знаходилася сліпа піч, опалювана з *ванькира*. Це був дім заможного шляхтича”¹⁴.

Якщо зовні житло шляхти мало чим відрізнялося від селянського, то в інтер'єрі помітно більше міських впливів, зокрема дерев'яна підлога в житловому приміщенні, використання олійних фарб. Поряд із традиційними меблями або замість них починають з'являтися ліжка, комоди, шафи тощо, прикрашені в'язаними серветками, білими скатертинами. Описуючи дім околичних шляхтичів Північної Житомирщини, К. Черв'як зазначав, що “у багатьох хатах є дерев'яні підлоги; на вікнах квіти, фіранки, а на ліжках й біля ліжок на стінах килими”¹⁵. У заможних господарів цього краю вже під кінець XIX ст. піл – настил із дощок для сну – замінили

¹³ Черв'як К. Шляхта околиць... – С. 11, 14.

¹⁴ Сородник С. Історія корчинської шляхти. Минуле і сучасне села Корчин / [ред.-упоряд. Т. Витвицький]. – Львів: Видавничий дім “Панорама”, 2002. – С. 33.

¹⁵ Черв'як К. Шляхта околиць... – С. 14.

дерев'яним ліжком роботи місцевих майстрів¹⁶, яке продовжували називали *полом*. При оздобленні хатніх меблів доволі часто поряд із різьбленням, інкрустацією соломкою використовували фарбування олійними фарбами. Так, відкриті мисники починають перетворюватися на шафи, коли верхня полиця закривається підвішеною згори на воротні дошкою, названою *закривочкою* або *завісницею*. Подібну розмальовану дошку, виготовлену на початку ХХ ст., виявили в с. Дідковичі на Коростенщині співробітники Національного музею народної архітектури та побуту України. Вона містила на темно-зеленому тлі білі круги і розетки¹⁷.

Певні особливості мало і шляхетське вбрання, носіння якого протягом тривалого часу суворо регламентували закони, видані польським урядом. Гордовита шляхта намагалася всіляко виокремитися від інших, навіть найзаможніших верств населення. Зокрема “ясновельможні пани” могли носити кунтуші та жупани яскраво-червоного кольору (*кармазини*), а дрібна шляхта – сірого (*шарачки*). Міщанам взагалі було заборонено одягатися в кунтуші та дороге вбрання. Поступово шляхта почала втрачати свої привілеї, а міські жителі, продовжуючи збагачуватися матеріально, самі стали законодавцями мод. Це призвело до того, що в одязі досліджуваного прошарку населення яскраво виявилися культурні елементи, притаманні міщанству. “Дрібна сільська шляхта, яка заселяє у Східній Галичині цілі села, – писав Я. Головацький, – має одяг дещо схожий на міщанський, але з причини бідності має задовольнятися власноруч виготовленими матеріалами”¹⁸.

Із розвитком промисловості з'явилося багато дешевих тканин, що призвело до поступового занепаду домашнього ткацтва. У шляхетському вбранні все більше речей почали виготовляти з купованих фабричних матеріалів, які по всій Україні називали крамом. У с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл. шляхтянки одягали міщанський одяг, пошитий із фабричного сукна, більш строгий і стриманий у кольорах¹⁹. Дрібношляхетна верства в с. Бережниця Шляхетська Калуського р-ну Івано-Франківської обл., на відміну від селян, більше “носилася по панськи”, в однотонному одязі без вишивок. Подібною була ситуація і в с. Залісся Борщівського р-ну Тернопільської обл., де жінки вбиралися в одяг темних відтінків, носили довгі вовняні спідниці на підшивці (*гальці*), темні блузки з комірцями, які заціпалися на гудзики, чорні хустки з гаптованими шовком квітами²⁰. Збираючись у гості, шляхтянка одягалася по-міщанськи: покривала голову шовковим *чипчиком*, прикріплювала золоту брошку до грудей, а на руки вдягала золоті браслети²¹.

У шляхетському вбранні під впливом міста почали з'являтися нові елементи, зокрема нагрудного одягу. Так, у деяких селах Галичини безрукавки, які свідчили

¹⁶ Свирида Р. Обладнання традиційного житла Правобережного Полісся / Р. Свирида // Народна творчість та етнографія. – 1979. – № 3. – С. 60.

¹⁷ Його ж. Обладнання традиційного житла на Коростенщині. До створення експозиції хати з с. Беги в Державному музеї народної архітектури та побуту України / Р. Свирида // Відлуння віків. – 2004. – № 1. – С. 103.

¹⁸ Головацький Я. О костюмах или народном убранстве Русинов... – С. 23.

¹⁹ Історія Витвиці в документах і спогадах [О. Витвицька та ін.]. – Б. м., 1992. – С. 93.

²⁰ Сливка Л. Галицька дрібна шляхта... – С. 89.

²¹ Чайковський А. Малолітний / А. Чайковський. – Київ; Станіславів, 1920. – С. 22.

про належність до шляхетського стану, називали *кептар*, *горсет*, *камізелька*. За свідченням жительки с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл., *хлоп'янки* майже не носили його, а для шляхтянок він був невід'ємним атрибутом²². Раніше, ніж у побуті селянок, у комплексі вбрання шляхтянок з'явилися різноманітного покрою і матеріалу кофти, одягнені поверх традиційної сорочки²³. Так, у Коростенському р-ні Житомирщини їх шили різних кольорів, звуженими до стану, найчастіше вкороченими, оздобленими по горловині, на грудях та рукавах вишивкою, оборками, мереживом, а теплі зимові – хутром²⁴.

У чоловічому вбранні на Поліссі лише на початку ХХ ст. з'явився плечовий одяг, який вважався святковим. Оскільки він мав міське походження, його шили з фабричної тканини: жилетки – з корту, а піджаки – зі сукна. На Львівщині шляхтич носив суконну чорну камізельку із двома рядами гудзиків, що застібалися під саму шию, бо “без неї він не шляхтич, а хлоп панцизняний”²⁵.

Під впливом міста відбулися зміни й у крої одягу – розповсюдився крій на кокетці, коли уставки в сорочці почали замінювати поперечним полотнищем. На Поліссі тривалий час зберігалася поєднання кокетки з комірцем-стієчкою, але з'явився і квадратний навколошийний виріз. Із появою нагрудного одягу сорочка перетворилася на нижню білизну, що призвело до мінімуму в її оздобленні. Комірець, манжети та поділ сорочки могли прикрасити вишивкою, мереживом (*карунками*) й оборками (*фальбонами*, *брижсами*, *шлярками*). Селянки, на відміну від шляхтянок, не випускали поділ сорочки з-під спідниці. У с. Зубівщина Коростенського р-ну Житомирської обл., зокрема, дівчата запевняли, що їх би хлопці засміяли, якби побачили в такій сорочці. Сорочки ж, рясно оздоблені вишивкою по рукавах та манишці, шляхтянки називали *мужицькими*²⁶.

Певною мірою до польських впливів можемо віднести використання пір'я павичів при виготовленні головних уборів. У західноукраїнських регіонах яскраве пір'я трапляється як оздоблення чоловічих капелюхів і дівочих вінків. Зокрема чоловіки на Бойківщині за стрічки на капелюсі втикали павине перо, пучечки квітів або зелені, на Лемківщині – павине перо або квітку-покреутку. Особливо багатим було оздоблення гуцульських капелюхів (*кресань*), де серед прикрас трапляються різнобарвні шнурки, кульки-китиці та павине перо²⁷.

По всій Україні вінок найдовше зберігся у весільній церемонії. Так, на початок ХХ ст. у с. Васьковичі, Дідковичі, Вигів, Чоповичі на Житомирщині були відомі такі вінки, як *чуби* – квіти, виготовлені з вовняних ниток, нашиті на стрічку,

²² Історія Витвиці в документах і спогадах [О. Витвицька та ін.]. – С. 94.

²³ Молчанова Л. Одежда и вышивка / Л. Молчанова, Г. Стельмашук // Полесье. Матеріальна культура. – Київ, 1988. – С. 354.

²⁴ Васянович О. Дружко коровай несе, наметкою тресе (Жіночий одяг шляхти околиць села Мелені) / О. Васянович // Берегиня. – 2004. – № 1. – С. 70–71.

²⁵ Чайковський А. У чужому гнізді. Повісті з ХІХ ст. / А. Чайковський // Зібрання творів: у 8 т. – Львів, 1994. – Т. 5. – С. 30.

²⁶ Черв'як К. Шляхта околиць... – С. 15.

²⁷ Білан М. Український стрій / М. Білан, Г. Стельмашук. – Львів: ПП “Видавництво «Апріорі»”, 2011. – С. 212, 230, 244.

та *пави* – виготовлені з пір'їн павичів²⁸. У с. Березові Вижньому Косівського р-ну Івано-Франківської обл. нареченій-шляхтянці вдягали вінок, який складався з трьох рядів павиних пір'їн різної висоти, каучукових квітів, пір'їн із хвоста качура та блискучих перлин²⁹.

У шляхетських селах Львівщини (Матків, Верхнє Висоцьке, Нижнє Гусне Турківського р-ну; Кульчиці Самбірського р-ну; Корчин Сколівського р-ну), наслідуючи міську моду, наречена починає одягатися в білу сукню з головним убором, подібним до фати, в той час як селянки продовжують використовувати комплекс одягу із вишитою сорочкою, вінком і стрічками³⁰.

До польських впливів можемо віднести відсутність вишивки або мінімальне її використання у вбранні та побуті. Це підсилювало усвідомленість своєї інакшості особами шляхетного походження. Зокрема в с. Збручанське Борщівського р-ну Тернопільської обл. говорили: “В Залісся то інакше ходили. Там носили вишивані сорочки, горбатки (спідниці). В нас не носять вишиваного”³¹. У с. Ходаки й Каленське Коростенського р-ну Житомирської обл. традиційно не прикрашали рукава сорочок вишитими чи тканими орнаментами³². Чимало різноманітних вишивок (рушники, скатертини, простирадла тощо) традиційно прикрашають хатній інтер'єр українців. Натомість шляхтичі відмовлялися від таких прикрас, починаючи використовувати в'язані серветки, білі неоздоблені скатертини тощо. У церкві с. Бережниця Калуського р-ну Івано-Франківської обл. шляхта прикрашала свій бік “ружами” (квітами), а селяни – вишитими рушниками³³.

Маючи подібні соціально-економічні умови, дрібна шляхта споживала практично таку ж їжу, що й селянство. Незначні відмінності були пов'язані з рівнем заможності господарів. Яскравим елементом міської культури можна вважати споживання чаю та кави, які поширилися в Галичині наприкінці ХІХ ст. Зазвичай, святкова трапеза закінчувалася чаюванням: господиня заносила до хати горщик кип'ячої води, ставила склянки, цукор і всі починали запивати *окропом*, тобто гарячу воду з *гараком* (ромом)³⁴.

Якщо в матеріальній культурі помітно чимало іноетнічних впливів, то у духовній їх значно менше. Зокрема важливу роль під час весільного обряду околичної шляхти Житомирщини відігравав найближчий товариш нареченого – *маршалок*. Він та дружка тримали вінці над головами наречених під час вінчання. Після благословення батьками наречених, маршалок брав їх за хустку, за яку вони трималися, і заводив на посад, промовляючи: “Прошу благословенства перший

²⁸ Пономар Л. Походження українського народного одягу на Поліссі / Л. Пономар // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 5. – С. 41.

²⁹ Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України / І. Кузич-Березовський. – Детройт, 1962. – С. 101.

³⁰ Сливка Л. Галицька дрібна шляхта... – С. 121.

³¹ Там само. – С. 90.

³² Черв'як К. Шляхта околишня... – С. 15.

³³ Сливка Л. Галицька дрібна шляхта... – С. 110.

³⁴ Чайковський А. Олюнька [Електронний ресурс] / А. Чайковський. – Режим доступу: <http://1576.ua/list/Chajkovskij%20Oliunka/magazine2/index.html#/0>.

раз, другий раз і третій раз”. Він же брав участь у розподілі короваю між присутніми гостями. Вносив його з комори до хати, тримаючи на віку пікної діжі над головою, прокручуючись тричі навколо своєї осі на кожному порозі. Маршалок відрізнявся від інших гостей тим, що був перев’язаний рушником. У с. Беги на Коростенщині говорили: “В маршалка рушник, все рівно, що в генерала паго-ни, – це його отлічіє”³⁵.

Описуючи поховання околичної шляхти на Коростенщині, К. Черв’як відмічав, що тут при похороні парубків і дівчат у віз запрягали цугом дві пари коней. У випадку хоронення неодруженого парубка траурна процесія доповнювалася кількома вершниками (*маршалками*), які їхали на вкритих килимами конях, тримаючи в руках чорні прапори³⁶. Чорний колір (прапор, хустки або стрічки поверх білих хусток, пов’язані на руки вершників) як вираз жалоби, на думку автора, свідчить про впливи на похоронну процесію римо-католиків.

Ймовірно, термін *маршалок* увійшов до побуту околичної шляхти в часи Середньовіччя, коли так було заведено називати одного з найвищих державних посадовців у Польщі та Великому князівстві Литовському. Термін має й інші тлумачення: дворецький у польському поміщицькому домі, предводитель дворянства у дореволюційній Росії, староста під час весілля³⁷. Загалом весільна лексика українців свідчить про її військове забарвлення. Взяти хоча б такі назви весільних чинів, як князь, боярин, маршалок, хорунжий тощо³⁸. З огляду на місію маршалка під час весілля та похорону, це був одночасно товариш-побратим нареченого або покійного й основний розпорядник церемоній.

У повсякденній мові галицька шляхта, як відмічав у творах А. Чайковський, використовувала польські слова в дещо викривленому вигляді та українські імена на польський манер з обов’язковим звертанням “пане”: “пане Стефане”, “пане Яне”, “пане Петше”, “пане Єнджею”, “пане префекце”, “пане браце”³⁹ тощо. Жителі смт Чоповичі Малинського р-ну Житомирської обл. називали шляхтичів с. Мелені Коростенського р-ну Янками та Зоськами, бо там були дуже поширені такі імена⁴⁰. У метричній книзі с. Мелені спостережено, що шляхтичі віддавали

³⁵ Кравченко В. Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини / В. Кравченко; упоряд. О. Рубан. – Київ: ІМФЕ, 2009. – Т. 2. – С. 301, 302, 434; Васянович О. Сучасні весільні звичаї та обряди у Меленях на Житомирщині / О. Васянович // Берегиня. – 2006. – № 4. – С. 42.

³⁶ Черв’як К. До похоронних звичаїв у т. зв. околичної шляхти на Коростенщині // Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 1–4. – Од. зб. 249. – Арк. 2–3.

³⁷ Словник української мови: в 11 т. / [ред. А. Бурячок, П. Доценко]. – Київ: “Наукова думка”, 1973. – Т. 4 (І–М). – С. 635.

³⁸ Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні / В. Борисенко. – Київ: Наукова думка, 1988. – С. 34.

³⁹ Чайковський А. Олюнька [Електронний ресурс].

⁴⁰ Грищенко С. Мелені. Історико-лінгвістичний нарис / С. Грищенко, В. Мойсієнко. – Житомир, 1998. – С. 61.

перевагу іменам Домініка, Єва, Марцела, Теофіла, Томаш, і ніколи не називали дітей *мужицькими* – Овдушка, Малашка, Маруся, Гришко, Леско, Михалко⁴¹.

Надмірна гоноровість шляхти, попри подібність у побуті до селянства, спричиняла в останніх відверту неприязнь і кепкування, на що неодноразово вказував Іван Франко. Зокрема шляхтичі дуже любили, щоб їх величали на польський манер “*Pan dobrodziej*”, “*Pani dobrodziejka*”, проте через їхню бідність мужики часто жартували з цього:

- А де *pan dobrodziej*?
- Пішов на толоку громадські свині завертати.
- А де *pani dobrodziejka*?
- Пішла на ріку жидівські хустки прати⁴².

На ототожнення української шляхти з польською вплинули закінчення їхніх прізвищ на *-ський, -цький, -зький*. Проте такі прізвища, притаманні для князівських і шляхетських родів, утворені від назв населених пунктів за допомогою означених суфіксів. Досліджуючи українські антропоніми, М. Худаш зазначав, що “назви представників феодальної верхівки на *-ський, -цький, -зький*, особливо у XIV–XVI ст., у більшості випадків – це назви за певним населеним пунктом, що був місцем проживання князя і тому вважався центром феодального володіння...”⁴³. Головна риса дрібних шляхтичів – вони розділяються на роди, що мають окремі прізвища, причому кожен, інколи доволі численний, займає окреме село, однойменне з прізвищем. Так, у Кульчицях жили Кульчицькі, в Ходаках – Ходаківські, у Васьковицях – Васківські, у Скуратах – Скуратівські тощо. Спадкові прізвищеві назви на *-ський*, похідні від топонімів, відомі всім слов’янським народам, але особливого поширення набули в Польщі, де прізвищеві назви на *-ski, -cki* були ознакою шляхетного походження і протиставлялися як міщанським, так і селянським особовим найменуванням⁴⁴. Лише деякі шляхтичі – Бехи, Булгаки, Закусили, Макаревичи, Толкачі і Шваби – змогли зберегти свої первісні форми прізвищ⁴⁵.

Оскільки рід українських шляхтичів з одним прізвищем переважно мешкав в одному населеному пункті, то для зручності взаємин між односельцями з’явилася система родових прізвиськ. Так, у с. Мелені на Житомирщині, де з приходом радянської влади зникло родове Меленівські й залишилися прізвища придомків – Васянович, Грищенко, Стретович, серед прізвиськ трапляються патронімічні, утворені зокрема й від польських імен (Міхали, Ліхторчуки, Мацеї, Якубінчуки, Агустики тощо).

⁴¹ *Мойсієнко В.* Метрична книга с. Мелені – пам’ятка української мови XVIII ст. / В. Мойсієнко // Діалектологічні студії. 5. Фонетика, морфологія, словотвір. – Львів, 2005. – С. 51–55.

⁴² *Франко І.* Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу. 1. Дещо про шляхту ходячкову / І. Франко // Зібрання творів: у 50 т. – Київ, 1980. – Т. 26. – С. 183.

⁴³ *Худаш М.* З історії української антропонімії / М. Худаш. – Київ: “Наукова думка”, 1977. – С. 120–121.

⁴⁴ *Масенко Л.* Українські імена і прізвища / Л. Масенко. – Київ: Т-во “Знання” УРСР, 1990. – С. 22.

⁴⁵ *Антонович В.* Содержание актов об околичной шляхте... – С. 22.

Отже, дослідження матеріальної та духовної культури дрібної шляхти в Україні початку XX ст. засвідчують, що під впливом різних обставин і завдяки певним елементам побуту представники дрібношляхетської верстви вирізнялися як особний соціальний прошарок. Польські шляхтичі, місцева адміністрація ставали законодавцями моди, яку активно переймали українські шляхтичі. Проте ці запозичення були лише поверховими, дещо антуражними, спрямованими на підсилення відмінностей шляхти від інших жителів окремими деталями при зведенні житла, виготовленні одягу, харчуванні, родинних відносинах тощо.